

Lausunto valtioneuvoston koulutuspoliittisesta selonteosta

Yleisenä arviona selonteosta voidaan todeta, että se sisältää runsaasti oikean suuntaisia ja perusteltuja linjauksia suomalaisen koulutusjärjestelmän kehittämiseksi. Selonteko tunnistaa kiitettävästi järjestelmämme keskeiset kipupisteet, jotka estävät koulutuksen kehittymistä jokaista kansalaista ja koko yhteiskunnan kehitystä optimaalisesti tukevaksi instituutioksi. Esimerkiksi korkeakoulutettujen osuuden nostaminen 50 prosenttiin, toisen asteen tutkinnon varmistaminen kaikille ja TKI-osuuden nostaminen 4 prosenttiin ovat kannatettavia tavoitteita, joiden onnistumista voidaan myös selkein kriteerein arvioida. Koulutuksen alueellisen ja sosiaalisen tasa-arvon vahvistaminen ovat monien viimeaikaisten tutkimustulosten valossa jälleen ajankohtaisia poliittisia ponnistuksia. Samoin koulutuksen keskeinen rooli yhteiskunnallisen syrjäytymisen ehkäisyssä ja työelämän muuttuvien tarpeiden kohtaamisessa nousevat kiitettävästi esiin. Lukijan on oikeastaan vaikea osoittaa yhtään sellaista ehdotusta, joka ei lähtökohtaisesti olisi kannatettava.

Selonteko ei kuitenkaan ole ongelmaton. Sen heikkoudet voidaan kiteyttää tavoitteiden tavattomaan moninaisuuteen ja niiden preferoinnin puutteeseen. Luotettavat arviot esitettyjen toimenpiteiden vaikuttavuudesta kustannuksista ovat puutteellisia. Monet keskeiset tulevaisuutta koskevat linjaukset, kuten esimerkiksi sivistysperustan vahvistaminen, jatkuva oppiminen, yksilölliset opinpolut, oppilaitosten yhteistyön syventäminen sekä ympäristö ja ilmastokysymysten haasteet, nostetaan esiin ansiokkaasti, mutta linjaukset niiden vaikutuksista koulutusjärjestelmän rakenteisiin, sisältöihin ja toimintatapoihin jäävät yleisluonteisiksi ja vaisuiksi. Yleisluonnehdintana voidaan siten tiivistää, että selonteko sisältää mielenkiintoista analyysia ja tuottaa runsaasti koulutuksen kehittämistarpeita koskevaa tietoa, kiteyttää joiltain osin onnistuneesti valtioneuvoston tahtotilan kehityksen suunnasta, mutta jättää toteutettavien toimenpiteiden määrittelyn vaille riittävää konkretiaa. Selonteko on kiinnostava analyysi koulutusjärjestelmän nykytilasta, mutta on ehdotuksiltaan melko yllätyksetön ja varovainen. Kuva 2040-luvun suomalaisesta koulusta suhteessa nykykouluun jää vielä melko sumeaksi.

Sivistys on itseisarvo

Tyydytyksellä voidaan panna merkille valtioneuvoston pyrkimys käynnistää keskustelua sivistyksestä koulutuksen päämääränä. Selonteossa sivistys nähdään, aivan oikein, tulevaisuuden yhteiskunnan perustana. Valitettavasti analyyseissa sivistys kuitenkin määritellään varsin kapeana ja liiaksi yhteiskunnan teknisistä tarpeista määrittyvänä. Historiallisesti tarkasteltuna sivistys on koulutuksen päämäärä itsessään, eikä sen tavoittelua tarvitse erikseen perustella. Koulutusjärjestelmä on luotu sivistyksen tavoitteluun yksilön ja yhteiskunnan tasolla. Sivistys on osa ihmisyyttä siinä missä esimerkiksi ihmisoikeudet määrittävät demokratiaa. Sivistys on siis arvo sinänsä, mistä käytävä jatkuva keskustelu on olennaisin osa koulutuksen tulevaisuustyötä.

Suomen kaltaiselle pienelle kansakunnalle on välttämätöntä ymmärtää sivistyksen moninaisuus sekä riittävä harmonia, arvostus ja kommunikaatio erilaisten sivistyksellisten perspektiivien välillä. Menestyäkseen suomalaisen yhteiskunnan on entistä tärkeämpää hallita hyvin laaja sivistyksen kirjo, kun taas sen yksittäisille jäsenille, oppilaille ja opiskelijoille, on voitava turvata riittävät mahdollisuudet suuntautua oppimisessaan omien vahvuuksien ja kiinnostusten mukaan. Yksilöllistymisen on kuitenkin toteuduttava ilman, että vaarannetaan kykyä kommunikoida ja

arvostaa tasapuolisesti sivistyksen kaikkia eri osa-alueita. Esimerkkinä siitä, mihin puutteellinen sivistys-keskustelu voi johtaa, on suomalaisen kielitaidon jatkuva kapeutuminen yhteiskunnan päinvastaisista tarpeista huolimatta. Erityisen ajankohtainen sivistys-dialogin teema on kysymys siitä, onko matematiikka nousemassa tulevaisuuden suomalaisen koulusivistyksen ainoaksi, tai ainakin täysin yliveriseksi, mitäksi. Samaan tapaan kuin latina vielä viime vuosisadan alussa määrittä yksilön sivistyksellisen arvon. Koulutuspoliittisessa keskustelussa tulisi tarkoin pohtia, mitä tästä seuraa kansalliselle sivistyksellemme välttämättömälle laaja-alaisuudelle ja sivistyksen eri osa-alueiden arvostukselle. Myös innovaatioiden ja tuottavuuden näkökulmasta on tärkeää turvata sivistysperustan moninaisuus, koska parhaat tuotantoa uudistavat ideat syntyvät kyvystä yhdistää näennäisen erilliset tietoperustat ennakkoluulottomasti toisiinsa. Tähän tarvitaan eri tavalla maailmaa hahmottavia ja ajattelevia ihmisiä, jotka kuitenkin kykenevät tehokkaaseen keskinäiseen kommunikaatioon.

Koulutusrakenteiden jouston välttämättömyys

Rakenteellaan selonteko viestii olemassa olevan koulutusrakenteen pysyvyydestä. Eri koulutustasot ja -muodot rakenteistavat selonteon otsikkotasolla ja näin ennakoivat niiden säilyvät entisellään myös vuosisadan puoliväliin tähdittäessä. Rakennetta ei mitenkään problematisoida esimerkiksi sen suhteen, missä määrin se tuottaa ei-toivottuja oppimiskokemuksia ja epärelevanttia osaamista suhteessa yhteiskunnan muuttuneisiin ja tulevaisuudessa yhä nopeammin muuttuviin osaamistarpeisiin. Siirtymät tasolta toiselle tuottavat nykyisin ongelmia kasvavalle joukolle nuoria. Toki selonteko painottaa yhteistyön vahvistamista, opintosuoritusten hyväksilukemista ja joustavaa liikkuvuutta, mutta samaan aikaan monissa eri yhteyksissä painotetaan eri oppilaitosmuotojen erilaisia tehtäviä ja niiden kehittämistä näistä lähtien. Tällaisessa koulutusajattelussa oppilaitos nähdään itsenäisenä entiteettinä omine tavoitteineen ja toimintakulttuureineen. Oppijan tehtävä on sopeutua instituution vaateisiin.

Jatkuvan oppimisen omaksuminen koko koulutusjärjestelmän perusperiaatteiksi, mitä erityisesti selonteon alkua painottaa, edellyttäisi oppilaan, opiskelijan ja yhteisön tarpeiden ja tavoitteiden asettamista koulutuksen suunnittelun keskiöön. Millaisilla rakenteilla, oppimisympäristöillä ja toimintakulttuureilla parhaiten valmennamme oppijoita vuosisadan jälkipuoliskon sivistyksellisiin tarpeisiin ja osaamisen vaateisiin, jotka vielä tätä päivää nopeammin ja syvällisemmin muuttuvat? Tällaiseen pohdintaa valtioneuvoston toivoisi poliittisissa päättäjissä herättelevän, ja samalla kriittisesti arvioivan myös nykyisiä koulutuksen hallinnollisia rakenteita. Vaarana on, että nykyisen koulutusrakenteen dysfunktiot, kuten heikkenevät oppimistulokset ja laskeva kiinnostus opiskeluun, koulujen välisten erojen kasvu sekä siirtymävaiheiden ongelmat ja opintojen keskeytyminen, voimistuvat. Tämä uhkaa lisätä tulevaisuudessa poliittisia paineita synnyttää julkisen koulutuksen rinnalle uusia vaihtoehtoja, joiden tiedetään olevan ongelmallisia muun muassa sosiaalisen tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden näkökulmasta.

Perusopetuksen henkilökohtaistaminen, joustavuus, sisällön moninaistuminen

Peruskoulumme on tuottanut kiitettävän laadukkaita ja tasa-arvoisia oppimistuloksia viiden vuosikymmenen ajan. Selonteko analysoi huolella myös viime vuosikymmenen oppimistulosten kielteistä kehitystä. Samalla tullaan osoittaneeksi kansainvälisten ja kansallisten arviointien keskeinen merkitys tietoperustaiselle päätöksenteolle. Analyysin tulokset voidaan tiivistää siten, että kasvava joukko nuoria ei perusopetuksessa enää saa kehitykselleen riittävää tukea tiedollisten ja hyvinvointitarpeidensa toteutumiselle. Nämä nuoret jättävät perusopetuksen ilman, että heillä on riittäviä edellytyksiä selviytyä ongelmitta jatko-opinnoissa, entistä vaativammassa työelämässä ja täysivaltaisina kansalaisina. Valitettavasti myös niiden nuorten joukko, jotka ovat menettäneet

uskonsa koulutuksen arvoon ja luottamuksensa omiin mahdollisuuksiinsa oppia, on kasvamassa. Tämä uhkaa lisätä ja vakavoittaa entisestään yhteiskunnallisen syrjäytymisen riskiä. Tilanne on hyvin haastava myös toisen asteen oppilaitoksille oppivelvollisuuden laajetessa kattamaan osin myös niiden opintoja. Ilman massiivisia panostuksia tukitoimiin on vaikea uskoa oppilaitosten kykenevät vastaamaan nuorten kaikkiin tukitarpeisiin.

Kunniakas historia ei takaa peruskoululle menestyksellistä tulevaisuutta. Selonteko linjaa perusopetusta nykyistä joustavampana, yksilöllisen erilaisuuden huomioivana ja oppilaiden hyvinvointia kattavasti tukevana oppimisympäristönä. Kaikki ovat hyvin kannatettavia pyrkimyksiä. Tämä ei kuitenkaan riitä. Tarvitaan rohkeita linjauksia esimerkiksi nuoren mahdollisuuksista suorittua peruskoulusta yhteisin tavoittein, mutta nykyistä vaihtelevimmin suoritustavoin, opiskeluajan ja –sisältöjen joustavuuden ja yksilöllisyyden lisäämisestä sekä toisen asteen siirtymän monimuotoistamisesta. Nykymuotoisen peruskoulun, joka rakentuu koulutustarjonnan tasa-arvolle, tuottama yksilöllinen vaihtelu on tavattoman suurta niin tiedollisilla, taidollisilla kuin asenteellisillakin oppimisen dimensioilla.

Osaamistarpeet kasvavat erityisen nopeasti aloilla, joilla aiemmin on pärjännyt vähäiselläkin koulutuksella. Tämän selonteko tuo ansiokkaasti esiin, mutta rohkeus linjata kestävämmäksi käyvän tilanteen korjaamiseksi puuttuu. Pelkkä koulutuksen tarjonnan tasa-arvo ja yhdenmukaisuus ei riitä, vaan huomio, ja myös resursseja, on suunnattava *osaamisen tasa-arvon* parantamiseen. Tämä edellyttää rohkeita linjauksia ja uudenlaisia joustavia rakenteita, kuten myös uusia välineitä tukea ja arvioida erityisesti valmiuksiltaan heikkojen oppilaiden oppimista. Resursseja on perusteltua suunnata erityisesti niihin lapsiin ja nuoriin, joiden oppimisen polku on erityisen kivikkoinen. Tämä tarkoittaa myös koulutus- ja sosiaalipolitiikan nykyistä parempaa synergiaa.

Ennakkoluulotonta keskustelu tulevaisuuden peruskoulusta tarvitaan juuri nyt. Esimerkiksi Kuntaliitto on osaltaan kiitettävästi työstänyt ja konkretisoinut innovatiivisia ja näkemyksiä avartavia vaihtoehtoja peruskoulun uudistamiseksi vastaamaan vuosisadan loppupuoliskon sivistyksellisiä tarpeita. Olisi erittäin tärkeää, että tämä keskustelu tavoittaisi mahdollisimman laajasti myös poliittisen kentän niin valtakunnallisesti, alueellisesti kuin paikallisestikin. Yksi ilmeinen poliittisia linjauksia vaativa kysymys tällöin on myös se, kuinka huomioida kasvava alueellinen erilaistuminen perusopetuksen rakenteissa ja sisällöissä.

Jatkuva oppiminen samaistuu työelämäkoulutukseen

Selonteon jonkinasteinen sisäinen ristiriitaisuus on ilmeisintä jatkuvan oppimisen tarkastelussa. Yhtäältä jatkuvan oppimisen periaatteen nähdään rytmittävän uudelleen koko koulutusjärjestelmää (luku 3.1). Toisaalta se kuitenkin samaistetaan (luku 3.6), jopa otsikkotasolla, työelämän tarpeita tukevaksi aikuisiän oppimiseksi. Tämä herättää hämmennystä, ja osaltaan heijastellee koulutuksen järjestämistä ohjaavien hallintorakenteiden vanhakantaisuutta. Terminologian muuttuminen aikuiskoulutuksesta elinikäiseen oppimiseen ja nyt jatkuvaan oppimiseen ei ole uudistanut taustana olevaa koulutuspoliittista ajattelua yhteiskunnallisen muutoksen edellyttämällä tavalla.

Kun pohditaan tulevaisuuden sivistysperustaa ja eri elämäntilojen osaamistarpeiden muuttumista, jatkuvan oppimisen periaatteen tulisi rytmittää koko koulutusjärjestelmämme toimintaa. Perusopetuksessa jatkuvan oppimisen periaate korostaa kognitiivisten perusvalmiuksien varmistamista jokaiselle lapselle ja nuorelle. Vielä tätäkin vahvemmin se painottaa pedagogiikan kehittämistä siten, että sosiaaliset taidot sekä myönteinen asenne ja halu koulutukseen säilyvät ja vahvistuvat koulutuspolun edetessä varhaiskasvatuksesta oppimisen myöhempiin vaiheisiin. Olennaisen edellytys tälle on, että myönteisten oppimiskokemusten myötä luottamus omiin kykyihin

ja oppimisen mahdollisuuksiin vahvistuu. Ilman kestäväää kognitiivista ja affektiivista perustaa panostukset työuran aikaiseen osaamisen kehittämiseen valuvat hukkaan, tai ainakin vaativat onnistuakseen massiivisia ja kalliita tukitoimia.

Oppiminen ja hyvinvointi

Ymmärrys yksilön hyvinvoinnin merkityksestä hänen edellytyksilleen oppia on viime vuosien syventynyt tutkimuspanostusten myötä. Muun muassa OECD on tutkimuksiin pohjaten alkanut korostaa niin hyvää fyysistä kuntoa kuin psyykkistä ja sosiaalista hyvinvointiakin edellytyksenä tulokselliselle opiskelulle. Myös Pisa-ohjelma kattaa nykyisin varsin laajasti oppilaiden hyvinvoinnin kartoituksen.

Selonteko tunnistaa hyvinvoinnin merkityksen oppimiselle toki kiitettävästi ja käsittelee teemaa useissa kohdin. Johtopäätösten ja konkreettisten toimenpiteiden haasteeksi muodostuu kuitenkin oppimisen ja hyvinvoinnin teemojen hallinnollinen erillisyyks, mikä näyttäytyy moninaisina ongelmina oppilaitosten arjessa. Kokonaisvastuu oppilaiden kehityksestä edellyttää pedagogisten ja sote-toimijoiden saumatonta yhteistyötä ja yhdessä jaettua ymmärrystä ”oppilaan parhaasta”. Sama koskee myös valmiuksia tunnistaa ja auttaa oppilasta, ja usein myös hänen perhettään, oikea-aikaisesti ongelmien ilmetessä. Tutkimusten valossa näyttää ilmeiseltä, että tämä yhteistyö ei toimi, ja oppilashuollon siiloutuminen ilmenee muun muassa ristiriitaisena kommunikaationa, oppilaiden ja heidän huoltajiensa kielteisinä palvelukokemuksina ja avun tehottomuutena. Osana meneillään olevaa sote-uudistusta onkin erityisen tärkeää varmistaa yhteistyön toimivuus ja hyvinvoinnin tuen kattava ja oikea-aikainen saatavuus erottamattomana osana kouluyhteisön päivittäistä toimintaa. Lainsäädännössä olisi syytä harkita perusopetuslain ja oppilashuoltolain yhdistämistä, jolloin säädöstuki koulujen kuntien työlle olisi nykyistä integroidumpaa. Peruskoulun ohella saman tyyppiset kehittämishaasteet koskettavat myös lukiota ammatillista opetusta.

Inklusio ja syrjäytyminen

Selonteko tarkastelee kiitettävästi useissa eri yhteyksissä oppilaiden ohjausta ja heidän tarvitsemaansa monimuotoista tukea, jolla pyritään varmistamaan tuloksellisen opiskelun edellytykset. Koulun rooli syrjäytymisen ehkäisyssä tunnustetaan, ja erityisesti oppivelvollisuuden pidentäminen on hallituksen keino huolehtia tästä. Myös oppilaiden osallisuuden vahvistamiseen kiinnitetään ansiokkaasti huomiota.

Yllättävää ja huolestuttavaakin on, ettei selonteko juuri lainkaan analysoi inklusio-periaatteen toteutumista ja sen edistämistä suomalaisessa koulussa. Tyydytään lähinnä toteamaan vammaisten oppilaiden inklusion edellyttämän tuen välttämättömyys (s. 64), mikä toki sekin on tärkeä näkökohta. Selonteossa sivuutetaan lähes tyystin se tosiasia, että Suomi on sitoutunut moniin kansainvälisiin sopimuksiin, jotka velvoittavat inklusiivisen pedagogiikan kehittämiseen kaikkien oppilaiden laadukkaan tiedollisen ja sosiaalisen oppimisen, hyvinvoinnin, osallisuuden ja viime kädessä täysivaltaisen kansalaisuuden edellyttämien valmiuksien varmistamiseen.

Tutkimusten valossa voidaan sanoa, että inklusio ja syrjäytyminen sitoutujan koulun prosesseissa usein vahvasti toisiinsa. Inklusiivisten käytänteiden kehittymättömyys tuottaa eriytymistä ja sosiaalista eristymistä, jolla pahimmillaan on kohtalokkaita seurauksia vammaisten, mutta myös muiden erityistä tukea ja huolenpitoa tarvitsevien lasten ja nuorten kehitykselle ja integroitumiselle yhteiskuntaan. Eristyminen muista on erityisen vakava riski oppilaan eheän identiteetin ja minäpystyvyyden kehitykselle, mikä puolestaan luo otolliset puitteet myöhemmälle syrjäytymiselle koulutuksesta ja työelämästä. Tutkimukset myös osoittavat inklusion toteutumisessa suomalaisessa koulussa olevan monia puutteita ja kehittämistarpeita, joskin myös esimerkkejä toimivista

käytänteistä löytyy. Huolestuttavaa on, ettei selonteossa hahmoteta lainkaan inklusion keskeistä merkitystä pyrittäessä ehkäisemään nuorten myöhempää koulutuksellista ja yhteiskunnallista syrjäytymistä. Olisi hyvin tärkeää, ja oikeastaan välttämätöntä, että valtioneuvosto koulutuspoliittisessa selonteossaan linjaa myös inklusio-periaatteen toteuttamista ja sen käytänteiden kehittämistä suomalaisessa koulutusjärjestelmässä demokraattisen kansalaisyhteiskunnan keskeisiin arvoihin tukeutuen.

Jouni Välijärvi
Professori (emeritus)
Jyväskylän yliopisto